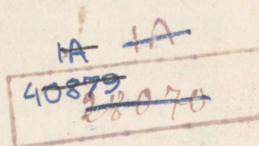

184141

ISIKSUS JA KEEL.

Isik ja üldsus — need kaks vastaspoolset tegurit ühiskondlikus elus on tänapäev silm silma vastu ja vastuollu seatud küllap vist enam kui kunagi varem. Ühe äärmused ähvardavad korralagedusega ja anarhismiga, teise äärmused kollektivismi, kommunismi, fašismi, natsismi ja natsionalismiga. Nende vahel püüab end päästa ühiskondlik tasakaal, demokraatia. Need mõlemad pooled on vastuolus ka keeleelus.

Keel on teatavasti oma olemuselt peamiselt ühiskondlik nähtus, vahend, mille abil oleme vaimses ühenduses omasarnastega, vahend, millega me kaasinimestele oma vaimset sisu teadustame ja väljendame. Et ennast mõistetavaks teha, peame seda sisu avaldama säärate märkide varal, mis on teistele inimestele mõistetavad. Kõneldes me peame kogu aeg arvestama vastaspoolt. Kui inimene poleks sotsiaalne olend, kui puuduks perekond ja üldse ühiskond, kui inimene, nagu mitmed loomad, elaks harilikult omaette ja üksi „nagu jumala puu“, siis ta keelt ka ei vajaks.

Kuid selle sotsiaalse külje kõrval ei puudu keele olemusel ka isikulist osa. Kui mitte arvestada haruldasi ja mitte päris loomulikke juhtumeid, millal inimmass kõnelemist teostab ühiselt, kahasse — näit. poliitilisel koosolekul mõningates maades rahva juhi kõnele kooris „elagu!“, „õige!“, „braavo!“, „maha!“ jne. karjudes (sel puhul aga kõnel puudub tema oluline moment, iseseisev mõtlemine või tundmine) — siis keelt realiseeritakse ometi üksiku isiku kaudu, tavaliselt me kuuleme kõnelemas ikkagi üksikolendeid.

Neid keele kaht polaarsust, ühiskondlikku ja isikulist, on

keeleteadlased keeleelu selgitamisel ka eri määral rõhutanud, sedamööda, kas nad kuuluvad nn. sotsioloogilisse suunda, näit. Pariisi ja Genève'i koolid, Meillet', Vendryès'i, Saussure'i ja Bally'ga eesotsas, või nn. individualistlikku voolu, näit. O. Jespersen, muidugi ilma et kumbki neist suundadest teist tegurit lausa arvestamata või tunnustamata jätkaks. Indiviidi osa keelearengus on omal ajal tugevasti toonitanud juba säärane keeleteaduse klassik kui M. Bréal, kes märgib tähenduse arengu käsitlemisel, et „ükski peatükk ei näita nõnda hästi võimu, mille ilmutamist isegi nüüdisajal, meie amugi juba fikseerunud keeltes, jätkab isikuline toiming“¹. Ka keelesotsioloog A. Meillet möönab, et „pole olemas uuendusi, mis poleks tehtud indiviidide poolt, kes keelt tarvitavad“, et uuenduste algupära on isikuline, kuigi esinedes sageli iseseisvalt paljudel isikutel². Seda külge on veelgi selgemini ja teravamalt alla kriipsutanud taanlane O. Jespersen. Tema arvates „keel ja tema sugemed, sõnad, grammatilised vormid jne. pole muud kui elava indiviidi toimingud; nad kujundavad osa tema elust ja ei elutse mitte iseeneses“³. Muidugi kõik algselt individuaalne keeles peagi sotsialiseerub, üksikisik juba lapsepõlves ja kogu elu jooksul paljustki isikupärasest loobub, ta kohaneb keeleliselt juba oleva traditsiooniga, ümbruse pruugiga, ja üks isik kaldub teise isiku keelt jäljendama, mis kõik sõltub isikute ühiskondlikust tähtsusest ja prestiižist, seega siis hingelistest teguritest. Ka eesti keele, eriti kirjakeele arengust me teame liigagi hästi, et soovitatud keelendi läbiminevust ei määra mitte niiväga selle keelendi enese objektiivsed väärtused ega paremused, kui ettepanija, kaubapakkuja ühiskondlik lugupeetavus ja isiklik võlu, tema hariduslik tase, teaduslik kraad, tiitel, ametipositsioon või jälle propageerimise osavus või visadus. Suur osa inimesi ei hooligi omast isikulisest väljendusest, nad otse pelgavad keeles seda, mis võiks neil olla individuaalset, ja

1 Vt. M. Bréal, *Essai de sémantique*, V tr. 1921, lk. 131.

2 Vt. A. Meillet, näit. *Linguistique historique et linguistique générale*, I 1921, lk. 72—73.

3 Vt. O. Jespersen'i art. „L'individu et la communauté linguistique“ tema koguteoses „*Linguistica*“ 1933, lk. 119 jj.

kõigiti püüdlevad endid avaldada nende keeleliste klišeedega, mida nad on kuulnud või näinud kellelgi keelelisel autoriteedil. Nad alistuvad ilma vähema kui kahtluse, kriitika või protestita igale uudsusele, igale pakutavale. Muidugi on aga ka neid, kelle keeleline individuaalsus on tugev, kes visalt, ilma et selles teadlikudki oleksid, alal hoiavad oma päritud keelelaadi ja kes selle vaimus ning piirides on ka isiklikult loojad, loomevõimelised, kelle sõnastuses alati avastame midagi oma ja tõeliselt uudset. See inimtüüp võib pikaajakselt viibida võõral murdealal või kokku puutuda noorema rahvapõlve kaugemale arenenud keelepruugiga, ilma et ta välismõjudele alistuks, ilma et ta keelelaad suuremalt moonduks, ja ta on ka tõrges ja visa võõrkeelte häädust ja siseehitust täpsalt omandama. Seda tüüpi inimesed ongi need, kelle tõttu keelearengus püsib traditsioon ja jätkuvus, kuid kes ka keelde toovad tõelist uut, mis endisest välja võrsub orgaaniliselt ja tõelistest vajadustest, n. ü. keele ihulistest ja hingelistest hädadest, mitte aga puhtmõistuslikest kalkulationsioonidest ega targutustest, ja kes neid muudatusi keelde toovad peaaegu märkamata. Piltlikult öeldes, nad pole keelelises ühiskonnas kuulekad, arvustusvõimetud alamad, nad pole mass, selle sõna halvemas mõttes, nad pole ka käsilased, gauleterid, juhid ega diktaatorid, vaid demokraatsed kodanikud-isiksused või paremal korral vanemad muistses eestilises mõttes.

Keelelises mõttes tugevail isiksustel kuuluvad sõnalised omajooned ja pärimuse rööbastest põiked ning nihkumised esialgu puht stiili valdkonda või keele üksiku konkreetse teostuse, nn. k õ n e (*parole*) piiridesse. Me teame, et endistelt põlveldelt päritud keelekorda, ümbruselt kuuldava keele läbilõikelist normi meie igapäevases realiseerime omas igapäevases keeletarvitusel igakord enam ehk vähem lahkuminevalt (sõna *laupäev* näit. häädades kord *laupäev*, kord jälle *laubäev* või *laubääv*, *laubä*, *lauba*, sõna *palju* näit. kujudel *paļ'jū*, *paļ'ju*, *paļ'lū*, *paļ'lu*, *pa i lu* jne.) See algselt isikuline, ühekordne, juhuslik ja loominguline erinevus võib aga hõlpsasti, kui ta õnnestub, tabab olevaid tarbeid või meeldib kõnelejale endale või kuulajaile, tulla kordamisele ja teistegi poolt imiteerimisele, nii et stiililine ja kõne-

line erijoon võib saada üldsuselegi omaseks, võib muutuda ühiskondlikuks, konventsionaalseks, kerkida normiks, pääseda keeleliseks. Nii võibki keeltes toimunud paljudegi häälikuliste, vormiliste, tähenduslikkude, sõnavaraliste ja lauseehituslikkude muutuste algupära otsida üksikute indiviidide keelelistest komistustest, nende paljuhurjutatud keelevigadest, nende isiklikust stiilist ja teadvuseta loomingust. Kui meie keel oleks täielikult normitud, kui kõik kõneleksid täpsalt samasugust, n. ü. „korralikku“ keelt, kui õpetus koolides pääseks (mille eest taevast meid hoidku!) nii kaugele, et keegi meist enam keelevigu ei teeks, siis keel ju enam ei muutuks, poleks enam olemas keelelist arengut ega edu, siis kogu keeleelu tarduks, sureks, kõngeks. Muidugi paljudegi keeleliste vääratuste, „vigade“, normist kõrvale kaldumiste ja loominguaktide põhjused peituvad keeles endas, neid teostavad keelelise ühiskonna mitmed liikmed korraga, nad on n. ü. keelelised „üldpahed“ ehk „tõved“, ja sel puhul meil pole tegu keelearengus monogeneesiga (üksiktekkimisega), vaid polügeneesiga (eraldi- või lahustekkimisega).

Keeleelus indiviidi osalisust ja tähtsust möönates ei tohiks muidugi äärmustesse laskuda ja keele kollektiivset laadi, keele sotsiaalseid tegureid alahinnata. See telje teine nabajõud on samaväärselt tähtis. Kahtlemata keele tarvitamises me peame üldsust, olevat pruuki ja pärimust arvestama, viimased meie isiksust alati piiravad, tõkestavad ja mõjutavad. Vastasel korral ju jõuaksime nõnda kaugele, et kaasinimesed meid enam ei mõistaks, nagu vahel juhtub väga omapärase väljendusviisiga luuletajate puhul. Kõnelemise konkreetsetel teostamisel enamasti meid ikkagi juhib mitte kitsalt isikuline kontseptsioon ja nüansitunne, vaid ühiskondlik, rahvuslik ja lõpuks üldinimlik mõtteviis ja kogu rahvale omane keeletunne, „lingvistiline teadvus“. Keeleelus on oma koht isikulisel stiilil, ühekordsel kõnel ja individuaalsel loomingul ja oma koht ka kollektiivil, konventsioonil, traditsioonil, normil. Mõlemad polaarsed jõud on keelte arengus ühevõrra tähtsad, nad on küll vastassihilised, kuid nad toimivad ometi koos keele edenemise huvides (muidugi korral, kui keelt kõneleja ühiskonna vaimuelu ja kultuur edeneb, sest mõlema edu või mandumine võib sündida ainult käsikäes), nende

mõlema toimingud põimuvad, kõigis keelelu avaldustes peame oskama lahutada erilist ja üldist, konkreetset ja abstraktset⁴.

See huvide vastandlikkus ja võitlus isikulise algjõu ja üldsuse vahel avaldub teravalt ka eesti kirjakeele tegelikus arendamises ja korralduses. Ühel pool tarve ja tung meie vaimse eliidi liikmeil jälgida täpsalt oma mõtte ja tunde individuaalseid varjundeid ning peenjooni, püüe neid keelelises väljenduses isikupäraselt ja värskelt tabada, soov lahti rabelda hallist šabloonist ning pealesunnituid igavast normist. Samal pool aga ka selle isikulise aktiivne, koguni kärevalt ründav avaldus: omi individuaalseid maitseid, seisukohti ja tõekspidamisi keeles mitte ainult esitada, pakkuda, soovitada, vaid ka peale suruda, neid tarvitama käsutada või mittemeeldiva, mitteõigekspeetava tarvitamist keelata, sündigu see siis pehmemalt, avaliku, kõvasõnalise arvustuse ja sõitluse näol või vaikselt kirjastuste korrektorite kaadri poolt tehtavate sundparanduste või isegi päris ametliku sundimise ja keelamise teel. Teisel pool aga keelelus latentsete ühiskondlikkude tegurite, üldisema keeletunde ja kõnelejate-kuulajate juures vastuvõetavuse ning üldisemalt maksva pruugi, rahvakeelsuse toonitamine, kus avaldub ka oma äärmuslik tahk, keelelise normi üleliigne ja arenemist lüües ähvardav rõhutamine. Siingi, keelelus, võime siis kõnelda isiku vabadusest, sotsiaalsest tundest, isiku võimutaotlusest, diktaaturipüüetest, korralagedusse, s. o. mõistmatusse manduvast liigvabadusest, ulast, ja egiptilisse tardumisse viivast liigkorrast. Siingi need ringkonnad, kes ühiskondlikus elus üldse hülgavad nii indiviidi kui ka kollektiivi äärmise võimu kultust, asuvad loomulikult seisukohtadel, et kuna meie kõik oma keelelises väljenduses, kõnes kui kirjas, püüame olla üldsusele võimalikult paremini mõistetavad, jätkub sellest tarbest juba küllalt liigsete individuaalsuste taltsutamiseks, —

---

⁴ Individuaalsuse ja sotsiaalsuse vahekorra keeles ja kõnendis vt. ligemalt m. s. Genève'i õpetlase A. S e c h e h a y e' häis artiklites „Les mirages linguistiques“ (ajakirjas „Journal de Psychologie“, XXVII, 1930, lk. 337—366) ja „La pensée et la langue ou comment concevoir le rapport organique de l'individuel et du social dans le langage? (koguteoses „Psychologie du langage“, a. 1933, lk. 57—81).

andkem siis enam luba isikliku ja rõõsa keele kultiveerimiseks, selle kõrval aga pidagem enam silmas oma sissekasvanud ja üldsusega ühist keeletunnet (ühiskeele ja kas või murde põhjal), austagem küll eeskujus, kuid suhtugem ka temasse kriitiliselt ja tõrjagem karmimalt tagasi katseid isikulist maitset või arvamust, kuid ka senini maksvat uusust moraalselt või tegelikult väekaupa, sundnormina peale suruda. Meie ideaal siingi, keele alal, peaks olema demokraatia, s. o. vabaduse ja korra tasakaal, harmoonia isikulise ja ühiskondliku vahel, kummagi põhiteguri osatähtsuse õige hinnang ja võitlus nende äärmuste vägivald vastu.

Ex. iv. Tart.

Äratrükk Eesti Üliõpilaste Seltsi Albumist XI.

E. K.-Ü. „Postimehe“ trükk, Tartus 1940.

